

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

ИМ. А.С.ПУШКИНА

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№49
(19086)

2018 чылдың
апрель 26
четверг

Хүннүн үнери — 04:59
Ажары — 19:57
Хүн дурту — 14:58

Садар өртээ хостуг 12+

Күрүне болгаш эрге-чагырга

ТЫВА ПАРЛАМЕНТАРИЗМНИН ЭРТКЕН ОРУКТАРЫ

Даарта, апрель 27-де, бистиң чуртувус Россияның парламентаризм хүнүн калбаа-биле демдеглер эрттирер. Ону 1906 чылда, хаанның Россия үезинде, бир дугаар тургустунган Күрүне Думазының ажылының эгелзэн хүнүнге тураскааткан. Ол үеде Россияга парламентаризмниң үнденини салдырган, ада-чурт төөгүзүндө улусчу демократияның институту болур парламент тургустунган деп санап турар.

Бистиң республиканың төөгүзүнче хаярнуп көөр чүве болза, Тыва күрүне эгелзэн парламентилик республика кылдыр хевирлеттинип тургустунган. Оон бээр хей чылдар эрте бергенде, Тыва парламентилик тургустунушкуну болгаш оон ыңайгы хөгжүлдэди чедиштинип болган деп түңнөп болур бис.

Тыва парламентилик эрткен оруун үш адага чарып, демдегледе чугула. Бир дугаар чадага ТАР-ның чылдарын хамаарыштырар. Ол үелерде ТАР-ның дээди эрге-чагыргазының бир дугаар органнары тургустунган.

Ийи дугаар чадага совет үени хамаарыштырар. Ынчан янзы-бүрү деңгелдериниң Советтери тургустунуп, оон ыңай хөгжүлдени алган.

Үшкү чадага амгы үени азы совет үеде соонда чылдарны хамаарыштырар. Ынчан тыва парламентаризм бодунуң хөгжүлдэди Тыва Республика Россия Федерациязының долу эргелиг субъекти болу бергенде уламчылаан.

Тыва парламентаризмниң езулуг деңгели 1921 чылдың август 15-те Сугжы суурга салдырган деп чугаалап турар. Чуге дизе ол хүн Таңды-Тыва Улус республика тургустунган. Ол хуралга ааның эң баштайгы Конституциязы эгелзэн алдырган. Ынчангаш 1921 чылда Тыва парламентаризмниң эгезин салган деп санап чоруур бис.

Эң баштайгы Үндэзин хоойлу чаа күрүнениң тургустунганын, демократияны ийитилелдин эң үнелиг чүүлүр улустарның хоойлу мурнунга эргелиг чоруун чарлавышаан, эрге-чагырганың баштайгы дээди органы хевирлеп тургускан. Тываның эң тараңгай удуртукчуларының бирээзи Буян-Бадыргының удуртукчулары биле эрткен Тургузукчу хурал тыва парламентаризмниң төөгүзүндө балалыкты арттырган.

ТАР-ның баштайгы чылдарында чоннун демократиязының бир хевир болур Улуг Хуралдар чыл санында эртип турган. Ол чылдарның дургузунда тыва парламент турумчуп, ажылы шуудай берген. Чижээ, 1924 чылда хүлээп алдырган ийги Конституция чурттуң соңгунда системазынче өскерилгелерни кириген, күрүне эрге-чагыргазының төп болгаш тус чер органнарының тургузуу тодаратынган. Чуртка дээди эрге-чагырганы Улуг Хуралга берген. Оон хуралдарын чыыр чылдар аразында Улуг Хуралдың хевирлеп тургузары Биче Хурал ажылдап турган. Оон эң баштайгы даргазынга Дондук Куулар соңгуктан.

1921-ден 1941 чылга чедир ТАР-ның дөрт Конституциязын хүлээп алган. Оларны ынча дораан өскерттип турганының чылдагааны — чуртка политиктиг болгаш экономиктиг чаартылгаларның шалыпкын болуп турганы. Ол үениң Улуг Хуралының депутаттары парламент талазы-биле улуг арга-дуржулга чок болза-даа, оларның база чурттуң мурнунда турар сорулгаларны ыяк күүседип шыдааннар.

ТАР-ның тускай күрүне кылдыр быжыгып тургустунарынга Улуг Хурал улуг рольду ойнаан. Чижээ, 1941 чылда беш дугаар хүлээп алган Конституция ТАР

социалисттик сайзыралдың оруу-биле хөгжүүр сорулганы чарлаан. Тыва улуг ССРЭ-ниң бүгү талалыг, оон иштинде күрүне тургузуунуң талазы-биле деткимчезин доктаамал ап турган. Ада-чурт дайынының чылдарында безин ол сулараш дивээн.

1944 чылда ТАР-ның чонунуң дилээ-биле ону ССРЭ-ниң составынга Тыва Автономнуг область кылдыр хүлээп алган. Бо төөгүлүг болуушкун Тыва бот-догуннаан тускай күрүне турда хевирлеттинип тургустунган күрүне эрге-чагыргазының тургузуун чаарты хевирлээр арганы берген.

Тываның күрүне болуп тургустунарынга улуг рольду ойнаан Улуг Хурал бодунуң эрге-байдалын 1944 чылда өскерткен. Ону Күш-ажылчы депутаттарның Соведи деп адай берген.

Автономнуг областың 17 чыл дургузунда социал-экономиктиг болгаш культурлуг хөгжүлдэинде чедиштинерни, ол ышкаш тыва чоннун изиг күзелин өөренип көргөш, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму Тыва Автономнуг областы Тыва Автономнуг Совет Социалисттик Республика (АССР) кылдыр 1961 чылда эде тургускан.

(Уланчызы 2-ги арында). ➡

Байыр чедиришкени

Хүндүлүг чаңгыс
чер-чурттугларым!

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) мурнундан Россияның парламентаризм хүнү-биле Силер бүгүдөгү изиг байыр чедирерин чөпшээрер көрүңер!

Парламентаризм хүнүн алды чыл бурунгаар Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының болгаш чурттуң субъектилеринде эрге-чагырганың хоойлужудулга органнарының ажыл-ижинче чурттагы чонну хаара тудуп, парламент ажыл-чорудулгазын хөйге билдингир болдурары-биле тургускан.

1906 чылда Санкт-Петербург хоорайга Россия Империязының Күрүне Думазы — чурттуң баштайгы хоойлужудулга органы ажылдап эгелзэн. Бо байырлалды ол төөгүлүг болуушкунга тураскаадып тургускан.

Россияның баштайгы Күрүне Думазы ажылдап эгелзэнден бээр 15 чыл эрткенде, 1921 чылдың август 15-те, Бүгү-Тываның чонунуң Бирги тургузукчу улуг хуралынга тыва парламент бир дугаар албан ёзуу-биле тургустунган деп болур. Шак ынчан Таңды-Тыва Улус Республика үндэзилеттинип тургустунган, Тываның бир дугаар Конституциязы хүлээп алдырган.

Россияның парламентаризм хүнү-биле Тыва Республиканың бүгү деңгелдериниң депутаттарыга демниг кады ажылдажылга дээш өөрүп четтиргенимни илери-түзүшкү, быжыг тура-сорукту, бедик хей-аътты, каң дег кадыкшылды болгаш өг-бүлелеринге амыр-тайбыңны, аас-кежикти күзедим!

Хүндүткел-биле,

Тыва Республиканың Дээди
Хуралының (парламентизиниң)
Даргазы К. ДАВАА

Хүннүн медээлери

БИЧЕ ГЭСТИ ТУДАР

Тус чер эгелээшкinnerин ши-лиир конкурс комиссиязы «Мээң чурттап турар суурум» деп мурнады боттандырар төлөвилелге хамаарыштыр кирген чагыгларны сайгарып хуралдаан. Аңаа Мөңгүн-Тайга кожунунуң Тоолалыг суурга биче ГЭС-ти тудар төлөвилел онза черни ээлзэн.

Амгы үеде 16 өрегеде 150 киж чурттап турар Тоолалыг суурнуң чырыын 50 кВт күчүлүг дизельдиг электростанция хүнде чүгле 4-8 шак дургузунда кыспыл турар. Конкурс комиссиязының шиитпирин езуугаар, Тоолалыг суурга биче ГЭС-ти тудар төлөвилел бюджеттен ийи миллиондан эвээш эвес хемчээлдиг саңхөө деткимчезин дорт алып 10 эки улусчу чагыглар санынче кирген.

ХООЧУНГА ДУЗАЛАШКАН

Апрель 22-де, улуг-хүнде, «Тываның буянның чүрөктери» аныктар шимчээшкinnerиниң активчилери «Кижилерге дуза кадарыга ынак мен» деп төлөвилелге дүүштүр Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуну Георгий Васильевич Абросимовтуң бажыңыга чедип, огородун хүүрек-биле чымчадыр басып, хериминиң иштиниң богун аштап арыглап, чүү-хөөзүн эмгелеп-сескелеп бергенер.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солуннуң 2018 чылдың чагыдылгазы Тываның ү почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ангааш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүнүг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывыс-ыйгырдывыс!

ПОЧТА ТАВАРЫШТЫР

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	179,83	539,49	1078,98
31730 — организацияларга	189,83	569,49	1138,98

РЕДАКЦИЯДАН БОТТАРЫ КЭЭП
АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	96,00	288,00	576,00
31730 — организацияларга	120,00	360,00	720,00

Хүндүлүг чонувус! «Шын»
солунну үезинде чагыдып
номчуңар!

Чагыдылга-2018

Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан

ЭГЕЛЕКЧИНИҢ ҮНЕЗИ ЭРГИЛЕВЕС

ТУДУГЖУ БАШКЫ

Чон кижиниң үнезин ооң кижизинден, кылган ажылындан, көргүскөн үлегеринден, бурунгаар чүткүлүндөн, бергерге торулбазындан, каяа-даа дузааргаандан, ховар талантындан, арттырган салгалындан, арыг адындан болгаш өске-даа шынарларындан тодарадыр. Маңаа кижиниң хөй-ниитичизи, улус эвилелдээр база оларның тура-соруун болгаш хөй-аъдын көдүрер чаяны база хамааржыр. Бо болгаш өске-даа эки шынарлар – амгы Берт-Даг школазының үндезилекчизи баштайгы эргелекчизи Семен Маскырда четчир.

Самагалдай эге школазының 1937 чылдагы, Кызылдың каттышкан школазының 8-класының 1941 чылдагы доорукчузу, чаа 18 харлаан Семен тудугжулар чурттаары-биле кылган чаңгыс аңмаар-бажыңныг, ийи өлгүг Теректиг-Хем ооруунга алды айның эгезинде келгеш-ле, ханазы орту кире берген школаны боду тутчуп кирипкен. Бо школа ажылгалга кире бээрге, ооң чаңгыс башкызы болгаш эргелекчизи болур аревзчи оолдун хонар-чурттаар чери, аш-чем чиир чери база-ла демги аңмаар-бажың ол. Суму даргазы Ч. Күнзек удавас башкы болур оолду бодунуң өөнге туртуп алырга, ийи-үш хонгаш-ла, аңмаар-бажыңда тудугжуларже калып чоруй баар, олардан чарылбастай бээр болган.

Келир үениң башкызы баштай суму даргазы-биле кады хамык оолдарны кеззэн, ажы-төлдүн кижизидилгезинге болгаш үжүк-бижик өөренип алынгаш школаның чугулазын чон атайылбырлаан, өөренипкни дегүүлүгү даңзын тургускан. Дур улустар бар-даа болза, онуң хөй кези школагы бо-урунга өөрүп турган.

ДАЙЫННЫҢ БИРГИ ЧЫЛЫ

Дайын. Ол-ла-дыр-ла, хамык

чүвеынааруланган: "Бүгүчүвени – фронтуже!". Агитаторлар, сургакчылар, медээчилер болгаш хурал-митинг үзүлбестээн. Школа тудуун кожуун даргалары соксадып каапкан, тудугжулар тараан. Аңмаар-бажыңга чааскаан арткаш, ам тудугжу-даа эвес, башкы-даа болбас хевирлиг апарган Семен Маскыр суму даргазының өөнге туруп алган. Чөөн-Хемчикке, Тес-Хемге кожом секретарьлап, улус суду даргалап, амыдыралчы дуржулгазы улгаткан суму даргазы, ам мырыңай фронтуга дузаламчы комиссиязының даргазы база болу берген Чооду Күнзек-биле иелзэн школа тудуунуң чарыгдалдарын санааш, ынаар ам соңга шилинден өске акша үндүрбезин, бүгү тудугну эки турачыларның киржилгези-биле халас доозарын айыткан бижиин райкомга кириггенер. Школа тудуун катап уламчылаары ынчаар шийтпирлеттинген болгаш боттанган. Он сес харлыг оолдун бо школаның баштайгы чаңгыс башкызы болгаш директору (эргелекчизи) болу бергени база ынчаар чаяттыганын.

ЧААСКААН-НА

23 өөреникчилиг Теректиг-Хем школазының болгаш Берт-Даг сумунуң чаңгыс башкызы

улуг улуска бижи өөредип, 30 ополчен шерин башкылап, школачыларның дөрт бөлгүмүн база удуртуп, чон мурнунга лектор, агитатор болуп, фронтуга дузаламчы чыгып, хөй-ниити ажылынга идепкейлиг кирип турган. 200 шактыг шериг өөредилгезин автоматчик болуп дооскан. Школаның ийи изиг-демирин одаар, ийи-бир кочал суг эккеп каар болгаш аът ажаар Чамдылайдан өске дузалажыр кижичок. Аштакчы-даа, таңныыл-даа турбаан, шаланы чугбас. Школачылар кыйыг иштинде дөрт өггө, оон чөмненип, школага кирип өөренип эгелзэннер. Аш-чемни, идик-хепти ада-ие харыылаар. Ынчангаш уругларын школадан дескерер, оон дургуннадып аппаар ада-иелер эмгежөк. Чаңгыс башкының бир ажылы ол – дургуннаан өөреникчини аъттыг сүрүп алыры. Ол шуптузунга четтигип чораан.

ДУЗАЛАМЧЫ

Дайын эгелей бээрге, Чооду Күнзек фронтуга дузаламчы комиссиязының даргазы, нам үүрүнүң секретары, сумунуң оралакчы даргазы – мындыг үш дакпыр ажылга эрге-чагырганың соңгүлдазын езугаар ажылдап турган. Ынчангаш Берт-Дагга

чаа келген 18 харлыг башкы үш дакпыр эрге-дузаалдыг болгаш, 34 харлыг даргазындан салдынмаан. Ооң дузаламчыга хамаарыштыр канчаар ажылдаанын чүггө 1942 чылдың апрель 4-те культура яамызынга (өөредилге яамызы турбаан) киригген чаңгыс-ла медээзинден көрүптээлиңер.

Теректиг-Хем школазының 23 бирги классчызы ынчан фронтуга дузаламчы кылдыр 4 алгыны (8 акша), 1 аътты (50 акша), 7 инекти (280), 13 өшкүнү (65), 12 хойну (72) база 652 акша 40 көпеекти дужааган. Оларның башкызы 1 хойну (6 акша), 1 өшкүнү (5), 1 хөйлеңни, 1 чүвүрнү, 2 ак хөйлеңни, 2 ак чүвүрнү, 8 думчук аржылыын база 217 бот акшаны берген. Бо класстың башкызы-биле дуза-

чаар көстүп келгениниң херечизи Чооду Кара-Күскениң "Өөредигден өөделээр" дээр номунуң сайгарылгазынга сумуларның болгаш школарның төлээлери киришкен. Кызыл-Арыгдан хоочун башкы, РСФСР-ниң Улус өөредилгезиниң тергини, ТР-ниң Улус өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы, Берт-Даг школазының 1985-1993 чылдарда директору Клара Ивановна Комбунуң өлүмүнүг дайын өөскүп, өлчүве безин өрттенип хуюкталып турда-ла, бо школаны бодунуң холу-биле тудуп, үндезилеп четтигипкен Семен Туңгуквич Маскырның адын бо школага тыпсыр дээн саналын номчулга конференциязының киржикчилери бүрүн деткзэн. Маскыр маңаа өглөгөш, он ажыг чыл башкылааш, 8 чыл директорлаан. Ам моон өөредилге сайыдынче депшиттиргиже чедир 8 чыл директорлаан Клара Ивановнадан

ламчыга берген чүггө бот акшазы каттыштыр 869, а ол дээрге 174 өшкү-дүр. Амгы Берт-Даг школазының 31 директорунуң баштайгызы ол хире организа-чы турган-дыр.

ҮНДЕЗИЛЕКЧИНИҢ ҮНЕЗИ

Берт-Даг школазының 1943 чылдагы бирги классчызы, өөнүң чанынга бирги бажың-ның-даа, школаның-даа кан-

өске 8 чыл четкен директор чок. Маскырның 6 ажы-төлүнүң үжү маңаа төрүттүнгөн. Оларның салгалындан ам 6 киж башкы эртемниг. Оларның 2-зи бо конференцияның киржикчилери. Ынчангаш дошкун үеде школаны үндезилзэн директорнуң ады школазынга артар ужурулуг.

Светлана ДАНЗЫН-ООЛ,
хоочун журналист.
Чуруктарны Арслан
АРАКЧАА тырттырган.

Хөй-ниити организацияларында

ВОЛОНТЕРЛАР БОЛГАШ ХООЧУННАР

динге сөглөп четпес авыралдыг дузазын тайылбырлаар онза сөстөр-даа тывылбас дизе, чазыг чок. Ынчангаш эргим, ынак ада-иенерни эки-ле камнап, хүндүлөп, кезек болгаш дыш-тандырып, эмчиледип турары күзенчиг-дир ийин.

Ам чагаавыстың эгезинче эглип кээлиңер. Эрткен чылын «Азия төвүн» неделяның четверг санында хоочуннарга танцы кежээлери болуп турган. Соок үеде чанында «Турист» бажыңыга аңгы-аңгы хемчеглерге кирип келгенер. Бо чылын волонтерларның ажыл-херзэнге тураскаадып, Шагаа байырлалындан эгелзээш олар-биле кады хөдөлип турарын демдеглээр апаар. Эрткен чет-вергге хоочуннарның «Чырык күзел», «Хөгжүмчү» бөлүктери «Декей-оо» биле «Краковьяк» деп хөйүнүң чараш танцыларына мастер-класстарны аныктарга эрттиргенер.

Совет үениң эрги кинола-рындан азы боттарыңарны анык чылдарыңарда (Саша биле Маша иелзэ Краковьяк-тап самнааннар) ырлап-самнап чораныңарны сактып келиңер. Эжеш ойнаар спортчу төөгүлүг ук танцыны ТКУ-нуң студентлери сонургап, өөренип алыр дээш чарашынып турдулар. Ону культура, уран чүүлүнүң хоочуну, Ак-Довурак хоорайның школазынга хореография башкылап чораан, «Долаана», «Тулчуушкунче» дээш өске-даа эстрада танцыларының автору Валентина Ооржак-ооловна өөреткен. Ак хөйлеңнер, кара юбкалар, чүвүрлер кеткен сам-чылардан аңгыда национал тыва хептерлиг хоочуннарның удуртукчузу Зинаида Щорсовна «Декей-оо» самынга 4 янзы немелде шимчээшкннерни чогаа-дып киригенин көргүскенер.

Ольга Дамдынның планнап алган программазын «Танце-

вальная терапия» дээр. Улуг-биии кандыг-даа улуска кадыкшыл эң кол болгай. Кадыкшыл анаа-ла бир танцы-сам уржуундан тыттып келбес. Ылаңгыя назы-лай берген улустуң кадыының быжыгарынга мага-бот, сагыш-сеткилдин бүгү талалыг чедим-чези чугула рольдуг.

Танцы-сам хөглөп, шимченир оюн болганда, чүнүң-даа мур-нунда кижиниң өөрзэн сеткили, угаан-сарылының шимчедикчи күжү, долгандыр эш-өөрү, кады ойнаар эжи-биле аразында бил-чишкени херек. «Че!» дептерге-ле, кожаңайны бээр черле болдунмас. Тускай белеткенир апаар. Танцылар чаңгыстың, ийи кижиниң, хөйүнүң деп бөлүктөргө чарлыр.

Эрткен неделяда Тыва үндезин культура төвүнге болган хемчегни кончуг билдилиг белеткзэн болду. Ол төптүн хөгжүм операторунга база ол хүн хоочуннарга баян үделгези-

биле аян туткан Кертк-оол Максимовичге өөрүп четтиргенин чугаалаан.

Баштайгы кеззэнге белеткел кылдыр «Танцор диско» деп индий кинофильмнің ыяңгылыг хөгжүмүн салыптарга, ала-чай-гаар сорук көдүрлүп, хол-бут чүстериңиң кадып-сырайган сиирлери эглип турар апаар. Кижилерниң арын-шырайлары чырып, волонтерлар-даа, хоочуннар-даа салып алган со-рулгазын чедип ап, удур-дедир дуржулгазын солчуп, омак-сер-гек тарап чанганнар.

Хоочуннар чүггө культура хемчеглери-биле кызыгаар-ланмай, хоорайның чагайжы-дылга ажылдарында база идеп-кейин көргүзүп турар. Оларның шуптузунуң демниин, хөй-ниити ажылдарында кирип турарын, «Азия төвүнүң» девискзэрин аштап арыглап, ыяштарны тарып олуртканы база демдег-лексенчиг.

Нина Серенот,
хайгааракчы-көрүкчү.

Бистиң республика-да хоочуннар ортузунда хөй-ниити ажылы бедик деңнелде чоруп тура-рын массалыг информа-ция чепсектериниң дың-надыгларындан үргүлчү билип ап турар бис. Сөөлгү каш чылдарда хоочуннар аразында солун хемчеглер-ни удуртуп келген даргалар Сагаан-оол Долгар биле Ольга Дамдын. Олар черле аныяандан тура чон орту-зунга ажылдап өөрөнгөн болгаш ам-даа уламчылап чоруурлар.

Кызыл хоорайның хоочун-ны кыраан бис дээш шыгырт-руптар ужу-даа чок, идеп-лиг, шимченгири аажоктар-ыак-өскөнгө, келир салгал-га үлегер-чижектиг, тывын-Өске талазында хоочун ада-ерууг-дарыы, уйнуктарына тамчык ачы-буянныг, быжыг-енгиш болуп чоруурлар. Тарының кижизидилгезинге, кызының өг-бүлө бюдже-

“Ажыл шупту хүндүткелдиг, аар-чиик деп ылгалы чок” деп чиге-ле сөглөп каан-дыр. Шынап-ла, бодунуң ынак ажылын кылы-ры дег аас-кежик чок. Хүн бүрүдө ажылдап каап, бодунуң кы-лыксаан чүүлүнү кылып чоруур сен. Ынчан чуртталга солун-даа, чиик-даа апаар. Бодунуң мергежи-линге бердинген, ажылынга ынак улусту кыдыындан көөргө-ле, эскертингир. Оларның чуртталга-же көрүжү тускай. Ону долганган улуска өөрүшкүнү сөңнөп чоруур-лар. Ындыг улусту бодум хуумда магадаар мен. Оларның бирээзи Доржу Чурумович КҮЖҮГЕТ.

Ол Таңды кожуунуң суггарылга системазының эргелелинде трактор му-нуп ажылдап чоруур. 2017 чылдың март эгезинде Новосибирск хоорайга көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының аразын-га Бүгү-россия чергелиг мөөрей болган. Аңаа Тываны ол төлээлеп чораан.

Доржу Күжүгет Тес-Хем кожуунуң “Чо-дурраа” совхозка 1965 чылда Сендеңмаа Чорбаевна, Чурум Байыскалынович Күжүгеттерниң өг-бүлөзине төрүттүнген. Он бир кады төрөөннөринин бирээзи. Чодураа ортумак школазының доозук-чузу. Школа соонда Балгазын суурнуң училищезинин трактористер салбырын чедишкенин дооскан. Магадан областа спортчу ротага ийи чыл иштинде шериг албан-хүлээлгезин эрттиргеш, төрөөн Тывага 1985 чылда чанып келген.

— Шеригден келгеш...

— Балгазынга аар-саар ажылдар кылып чоруп тургаш, амыдыралымнын, өг-бүлөмнүн аайы-биле Бай-Хаакче көжүп келдивис. Таңды кожуунда суг-гарылга системазының эргелелинде 25 чыл иштинде трактор мунуп ажылдап тур мен. Өөм ишти Сайлыкмаа Күжүгет эмнелгеге ажылдап турган. Амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада-даа болза, Бай-Хаак суурнуң кырганның бажыңында эмчи сестразы болуп ажылдап турар. Беш ажы-төлдүг, үш уйнукут бис. Ажы-төлүвүс доозазы өскүлөй берген. Чүглө хеймер уруувус чанывыста.

— Новосибирск хоорайга Бүгү-россия чергелиг мөөрейге киржип чораан болгай силер. Оң дугайында сонуургадыр силер бе?

— Бир хүн хаакка маңнаар, ийи дугаар хүнүнде турниктээр, үш дугаар хүнүнде трактор мунар. Херээжен улус болза, бир дугаар хүнүнде холдары-биле черден көдүрлүр, ийи дугаар хүнүнде инек саар, оон соонда инек саар аппа-ратты часкаш, эптээш, катап чазар. Бии-Хем кожуундан ийи херээжен кижичорду. Тывадан мөөрейге киржип чораан улус хөй. Таңдыдан ийи кижичорду. Тываның ба-рык шупту кожууннарындан спорттун аңгы-аңгы хевир-леринге ойнаар төлээлер чордувус. Бүгү-россия чер-гелиг мөөрейге Тыва Рес-публика дөрт дугаар чер алганывыс өөрүнчү болган. Чеде бээривиске-ле, бир дугаар хүнүнде 3 километр черге хаакка халыдывыс. Мында ышкаш секундомер-даа көрүп турбас, магалыг чорду. Шупту чүвени ком-пьютерге кирип каан. Дыка улуг экранда канчаар, кайы хире үе иштинде маңнап чорууну көргүзүп турар. 3 километрни 15 минута, а 1 километрни 5 минута халаан мен. Түңнелдерин кижичордувус тускай кыл-дыр үндүрбес, а командалап санаар чорду.

— Трактор башкаар мөөрей канчаар эрти?

— Хөктүг чүве боор. Улуг

Ажыл-ишчи механизатор

“ДЕМИР АЪТТЫҢ” ЭЭЗИ

Доржу Күжүгет.

стадион иштинге трактор мунар силер дээн. Киржикчи бүрүзүнге тракторун мунуп алгаш, оюп-кыйып халдып эртер шаптаразыннар кылып каан. Бир-ле дугаарында гаражтан дедирленип үнүп келгеш, дедирленимшаан, белеткеп каан чүктү илбектээш, кыстырып алгаш, ышкымай, хендир-биле кылып каан шаптаразыннарга ызыртынмай хал-дып эрткеш, долгангаш, дедир халдып келгеш, чүктү ап алган черинде төгөрүк кызыл шыйыг иштинче дыка аяар салып кааш, халыткаш, тракторуну гаражтааш, төндүрдүм дээн уткалыг холуңну көдүрүп каар сен.

Конкурска трактор мунар дээш, кир-жикчилер аразында чыскаалыпкаш ту-румда, дыка мөге шыырак, узун орустар менче көргөш, херээмде дугаарлыг бо-лурумга, ынааары ол ыйнаан, “Сен база киржириң ол бе?” — дээрге, “Ийе, киржи-рим ол” — дээримге, кезек ыттавайн, менче көрүп туруп-туруп, бир орус: “Сээң чолдак буттарың педальга чедер чүве бе?” — дээрге, шала хорадаксап, изиглени

берзимзе-даа, ыттавайн эрттириптим. Трактор мунар ээлчээм келген. Тракторга олурупкаш, эртер ужурулуг шаптаразын-нары кандыг-даа бергедээшкн чокка эрткеш, дүже халып кээримге, ол орустар кайгаанындан адыш часкап турдулар.

— Трактор мунар мөөрейге каш дугаар чер алдыңар?

— Бо мөөрейге ийи кижини чаңгыс угда үндүрүптер, даалганы шынарлыг күүсеткеш, мурнай тракторун тургу-зупкан кижичорду. Мээң-биле мөөрейлежип, трактор мунган орус омак-тыг эр оранчок соомда чыдып калган. Тракторумну гаражтааш дүжүп кээримге, ол кижим чаа-ла шаптаразыннар ара-зында булганып, будалып чортуп турар чорду.

— Бир эвес чажыт эвес болза, узун дуртуңар каш ирги?

— 1 метр 54 см кижичорду мен ийин.

— Мындыг хөглүг кижиниң амы-дыралында солун таварылгалар дыка хөй-дүр ийин. Ам база бир солун сактыышкындан хөөрөп бериңерем, Чурумович.

— Чаа ажылдай берген аныяк үелерим-дир ийин. Бир катап ажыл шагының соонда чанып ор мен де. Тараа саваңы чүдүрүп алган чораан мен. Шагдалар дозарга, туруп-тум. Документилерим доозазын хынап көргөш, шагдаа орус оол: “Ажыл шагы доосту бергенде, чүнү сөөртүп чорууруң ол?” — деп орус-тап айтырарга, чүү дептер чоор, саваң дээрде чүү дээр ийик моң деп боданы каапкаш, элээн болганда: “Бо дээрге сизген-даа эвес, сула-даа эвес-тир. Орустап чүү дээрин уттуп алдым” — деп харыяладым. Бичии-ле болза орустап “Мыло везу” — дептер дээш, аксымга кээп-кээп, ыт чок караам кылаңайнып орумда, шагдаа боду ынаар хараан соонда, “Аа, солуму же везете” — дээрге, мен олургаш: “Аа ийе-ийе, орустап солома дээр чүве бе?” — дээн мен. Ол сөстү олчаан сактып алган мен.

— Ажыл-ижиңер дугайында таныштырыптар силер бе?

— Бүгү чуртталгам Таңды ко-жуунда эртип турары бо. Часкы, күскү үелерде суг болза дыка чай чок апаар мен. Чазын хар эрирге-ле, ында-мында үер-чайык эгелээр. “Ында ага берди, дүгдө ага берди-ле” дээр, бульдозер-биле чүглө үстүрүп четтигер. Чамдыкта трак-торлар чедишпестей бээр. Бо чазын суур иштинин эрэн харының суун

мүн-не эртип алдывыс. Ам удава суу агып кээр. Ону база бүдүү ишт бодап, серемчилелдиг чоруп ту-Суг бадар хооргалдарны күзүн белеткеп алырывыска-даа, суг үре тар. Манаваан черинден суг агы Көңгүс каразывайн турган черинде кыдыындан суг чара шаап кирип ка-чангаш белен турарывысты дарг-выс-даа катап-катап сагындырып Чоокта чаа Кемерово хоорайга өрттүң соонда, биске чыскаал к-өрт, үер, чер шимчээшкни дээн халаптарга хамаарыштыр кезээде турарывысты даргалар чагып чуга

Хууда арааттарның тараа болг-ген шөлдерин суггарып, хооргал-тыртып берип турар бис. Эрткен Шаңганның суггарылгазынга х-рыштыр белеткел ажылдарын алдывыс. Суггатыр үези кээрге, ол бел алган хооргалдарывысты ажыдып-выска, дыка хөй улус суггартынып-Ында картошка, капуста-даа, тара-тарып турар улус бар, сизген шөл-база суггарып алырлар. Ам-даа х-ажылдарывыс хөй. Таңды кожу суггарар ужурулуг черлерин шуп-бистиң организация харыялаар. Е-хууда “Беларус” деп тракторлуг м-ажылымда үзөр, казар механизм-трактор мунуп турар мен.

— Ажыл-агыйга трактор чок за кандыг деп бодаар силер?

— Бир-ле чүве четпес апаар ч-Ынчангаш ала-чайгаар-ла мени-торже тырта бээр. Бичиимден трактор сонуургаар турган мен. чангаш Балгазынның “академия” өөренип алганым бо ыйнаан. Наз-рым улгадып, хүндүлүг дыштанып-үне бергеш-даа, трактор чок бо-хоржок-тур мен. Өөрөнгө ажылды-ле каап шыдапас аан. Суурда тра-мунуп чоруур аныяк оолдарга шы-шаам-биле дузалажып турар-дыр Кабинадан үндүр чушкааш, мот-киир септелтерге, кандыг-даа тра-хөдели бээр. Ону септел-селип ажы-турда-ла, чуртталга эртип каар. Тра-мунар мергежилдиг болганымга ч-хомудапас мен.

— Бир дугаар трактор баш-ганыңарны сактыр-дыр силер бе?

— Ийе, дыка солун болган. Тра-мунуп, шылгалда дугаар дээш, дугаар кабинаже кире халааш, р-артында олурупкан мен. Бир эвес э-ген болзунарза, тракторнуң даштын-көөрге, эжииниң адаанда көзөнек б-дыр ийин. Ол көзөнекти кылып к-ужуру болза, сизген кезип чорааш, д-аразынче демир-дес азы даш к-бээрине дээш, көөр соңгажыгаш-ийин. Руль артында олурупкаш, ада-көзөнектен бакылап алгаш мунарым-дыка эптиг болган. Ынаар көрүп ал-ийлендир чыдып алгаш, рулюм дол-чортуп чор мен. Мастеривис бир кан-гаш көөрге, тракторда кижичорду, хирезинде шимчеп чоруп олурар бол-Девиддээш, оожум чоруп орган трактор-уткуй халааш, кингиредир соктай бе-ген. Ол даашты дыңнааш, даш кыры-халды берген мен деп бодааш, баж-көдүрүп кээримге, мастерим трактор-эжиин соктап тур-ла. Мастерим ме-чаа аттыгган. Ынчап-мынчап тургаш, “академиямны” доозуп алдым.

— Чылдың дөрт эргилдизини кайызынга ынак силер?

— Күскү үеге ынак мен. Ынчан о-сизгенниң чамдызы ногаан, чамды-сарыг, чамдызы кызыл апаар. Ол д-чараш чүве чок деп санаар мен.

— Хостуг үеңерде...

— Спортка хандыкшылдыг мен.

— Чуртталгада сагып чоруур бодалыңар...

— Спорт болгаш ажыл деңге чоруу ужурулуг.

Айдың онда-чугаалашкан

Чуруктарны маадырның ху-архивинден алган

Д.Күжүгет хаак маргылдаазының үезинде.

Ачы-дуза фондузунун марафон-концерти

ЭЭРБЕККЕ СЫРЫН

Таптыг-ла 3 чыл бурунгаар Тываның Баштыңы Ш.В. Кара-оолдун ада-иези Анай Балчыровна биле Валерий Ховалыгович Кара-оолдар "Салгын" деп ачы-дуза фондузун ажиткан.

Баштайгы тыва ужудукчу Чооду Кидиспейниң херек тураскаалын кылырга акша-хөреңги чыылдазын бо фонд организастаан. "Салгын" фондузунун ийкейлиг киржикчилериниң аразында ач-сураглыг болгаш бот-тывынгыр ыраажылар, артистер бар. Олар Тываның кожуннарнын, суурларын кезип, оюн-көргүзүү чонга бараалгадып, марафон-концертти эрттирип, салган сорулгазынга

херек акша-хөреңгини чыып турарлар.

Бо чылын Тыва Арат Республиканың Садыг-үлетпүр банкызының эң баштайгы даргазы чораан Танчай Чырандай оглу Оюннун 80 харлаан юбилейи. Ынчангаш "Салгын" фондузу оң херек тураскаалын тургузар сорулгалыг ажилдап турар.

Танчай Оюн 1936 чылдың июльда Тыва Арат Республиканың тургустунганындан бээр 15 чыл оюнда ТАР-ның ордени-биле шаңнаткан. Оң соонда үр-даа болбаанда 1938 чылдың октябрь 16-да "чоннун дайзыны" деп нүгүлдөдип буруудаттыргаш, Хербис дааның эдзэнге боолаттырган. 1954 чылдың сентябрь 3-те оң херезин судде көргөш, агарткан.

Оюн Танчайның өөнүн ишти, хөй уругларның иези 36 харлыг аныяк назында чеди дугаар төлүн божааш, чок апарган. Адазы-даа, иези-даа чок өскүс уруглар Танчай Оюннун авазынга арткан. Танчайның ажы-төлүн доозазын ажил-хожулундан үндүрүпкеш, шөлүпкөн. Кырган-ава өскүс уйнуктарын эдерткеш, Боом дааның баарынга турумчуп алган. Берге үелерде оларга кырган-аваның кады төрзэн

"Чиргилчин" бөлүктүн ыраажылары Айдысмаа биле Игорь Көшкендейлер.

эр дунмазы Шокар-Дарган дузалажып чораан. Кызагдалга, түрегелге алзып чораан ажы-төл өзүп-мандааш, Тываның аңгы-аңгы булуңнарында баргылаан. Амгы үеде Танчай Оюннун салгалы кайы-даа кожуннарда бар. Ынчангаш кайда оң салгалы бар болдур, ол суурга марафон-концертти үндүрүп, тураскаал кылырынга херек акша-көпеекти чыып турар.

Бо удаада Кызыл кожуннун Ээрбек сумузузунун культура одаанга марафон-концерт болуп эрткен. Чүге дээрге Танчайның авазының кады төрзэн эр дунмазы берге чылдарда ажы-төлүнүн кедер хеви, ижерчиир аш-чеми-биле дузалажып чораан Шокар-Дарганнун ажы-төлү ында чурттап чоруур чүве-дир.

Марафон-концертке Анай Балчыровна, Валерий Ховалыгович Кара-оолдар, Кызыл кожуннун чагырга даргазының оралакчызы У.Б. Куулар дээш хүндүлүг аалчылар-ла хөй болган.

ТР-ниң Дээди Хуралының депутады Олег Сарыглар, улустун хөөмейжизи Игорь Көшкендей, "Чиргилчин" бөлүкүнүн ыраажызы Айдысмаа Көшкендей, Кызылдың уран чүүл колледжинин баян башкызы Томас Монгуш, аныяк ыраажы Каадыр Чымбалак база Чаа-Хөлдүн бот-тывынгыр артистери чыылган чонга солун оюн-көргүзүүн бараалгаткан.

Айдың ондар.

Авторнун тырттырган чуруктары.

Анай Балчыровна биле Валерий Ховалыгович Кара-оолдар.

Концерт-марафоннун киржикчилери.

Концерт-марафоннун көрүкчүлери болгаш деткиччилери.

Чагаалар аразындан

ЭЖИИ АЖЫК

Шаанда чонну тыва бижик-ке хүрээ-хиит өөредип эгелзэн. Школа деп чүвениң эгези ол.

Кандыг-даа чон чүдүлгелиг. Бурганга тейлеп чоруурга, камгалалдыг болур. Бистиң чүдүлгевис катап чаа сайзыралды ап турар. Орус чонну көрүңер даан. Хүрээ-хиитиниң каас-чаражын, бай-шыыраан. Ангелдер, бурганнар келзин дээш, дээвириң бидидир туткан. Хоруп-даа турда, олар хүрээзин буспаан. А бистер, тывалар, хүрээ-хииттин оран-савазын шуут чок кылып каапкан бис. Орустарның чүдүлгө черлери, школа да дег, ном-дептерлиг өөредип турар. Бистиң чүдүлгевис база шаа-биле элзэн сайзырап келген. Бургандан ырап, кижин кайнаар баарыл? Аарый-даа бергеш, келир чери ол. Чаңгыс-ла багай чүвези бар. Базаар адаанда хамнар ниитилели бар-дыр. Кудумчуже эжиин ажыдып алган турар. Ээн хову черде эвес, хөй чоннуг черде турар улус эжиин ынчаар аңгайтыр ажитпас болза эки. Артында-ла эжиин хагдынмас кылдыр артындан баглап каанын эскерер мен. Кижилерни өөредип кижизидип, эмнеп турар черниң эжиин ажык турарга, арай чараш эвес, эпчок. Хереглзэн улус кажанда чедип келгеш, эжитки ажиткаш кирип келир. Ынчангаш эжиин хаап ап турарын дилээр-дир мен. Мзэн бодалым-дыр.

СУГНУ
КАМНААЛЫҢАР

Бойдустун болуп турар халаптарына кижин база буруулуг болбайн канчаар. Улуг бурууну кылып турар. Чер шимчээшкини, кышкы үеде улуг хар, хем суу улгадып, үер-чайык болуру дээн ышкаш халаптар кижиге айыылдыг бергелерни тургузар. Ынчангаш олардан эки чүве манаан ажыгы чок.

Чеже сугну чер иштинден ажылап турар-дыр бис. Хоорайларда каът бажыңнар иштинде арыглары болгаш чунар өрээлдер бар. Эптиг болзун дээш, кранны ажыда долгалкаш, сугну аксып алыр кылдыр чаагайжыды кылган. Экизин эки, ынчалза-даа сугга камналга шуут чок. Ол бүгүн улустун үнелеп билбезин, камнавайн турарын көргөш, кижин кайгай бээр. Чунар краннарының суу ында шаалаан, туалеттерниң суу ында шаалаан, агып бадып чыдар хемнер сагындырар. Ылаңгыя школарда, техникумнарда арыглары черлерниң суу анаа агып чыдар. Ниити чуртталга бажыңнарының байдалын чугаалаан-даа ажыгы чок. Халас агып чыдар сугну камнааш чоор дээн бодал кижилерде сиңигип калган. Коммунистиг үеде дамды суг дээш демисел аажок турган болдур ийин. Арыг сугну камнаар болза эки. Ам база катап "дамды сугну камна!" деп бодалды диргиссе кандыгыл?

Сугну камнаар! Ол бистиң эң-не эки чемивис-тир. Суг чокта амыдырал чок. Сугну камнаас болзувусса, бойдустун халаптары соксавас.

Мария ТЮЛЮШ.
Шагаан-Арыг хоорай.

Тыва Республиканың чаңчыл езугаар чылдыңна эртип турар аът чарыжын апрель 20-де Чөөн-Хемчиктин Чадаана чоогунда Бора-Булак ховузунга эрттирген. Эрткен чылын шилчиир кубокту Сүт-Хөл биле Өвүр кожууннарның чагырга даргалары Дайынчы Ондар биле Аржаан Ооржак хүлээнип ап, бо чылгы аът чарыжын эрттирер болганнар.

Ийи союунунң ажып-ишчилери чыл дургузунда шыңгыы белеткенгеш, алды салыгыга чедир эрткен аъттарның ээлеринге алды аңгы чаа "BA3-2107" маркалыг автомашиналарны тыпсып, ийиден сески черге чедир келген аъттарның ээлеринге акша-шаңналдарын болгаш алдын, мөңгүн, хүлерден шуткуп кылган өлчей удазын ээлер-биле шеверлеп кылган ээңги суй белектерни кады тыпсырын шиитпирлээн.

Чарыш аъттарын салып аайы-
биле салып үндүрүпкен соонда,
оларның келирин манаан чыыл-
ган чонга, аалчыларга Өвүр, Сүт-
Хөл, Чөөн-Хемчик кожууннарның
культура, уран чүүл аймак-
чылары солун программалыг
концертти бараалгаткан. Кы-
зылда Тыва үндезин культура
төвүнүн артистери Андрей Мон-
гуш, Айдаш Барыңмаа баштаан
ыраажылар, хөгжүмчүлөр, Шеми
чурттуг Томас Монгуш болгаш
өскөлөр-даа көрүкчүлөрнин,
чыылганнарның хей-аъдын
көдүрүп аян туткан.

ТР-нің Чазааның Даргазының
оралканчысы Байбек Монгуш сөс
алгаш, Тываның Баштыңы Шол-
бан Кара-оолдун өмүңззинден
байыр чедиргеш, Чөөн-Хемчик
кожууннун Аът спортунун феде-
рациязының президентизи, күш,

Аят чарыжының үезінде

Төлевилел боттаныышкында

“КӨШКҮН ЧОННАР” БЕЛЕН

Тываның күрүне универсигеде "Малчын аалдарга башкылар отряды" деп төлөвилелди боттандылары-биле, 2017 чылда Президент Фондузунуң грантызын камгалап алган. Амгы үеде ук төлөвилелди боттандылары-биле, университеттин лагеринде 180 сургуул өөренип турар.

Тываның күрүне университетинин аңгы-аңгы факультеттеринин сургуулдары чайгы дыштанылга үзінде лагерьлерге вожаты башкылар белеткелин эртип, "Көшкүн чоннар" деп адаар отрядтарны тургускан. Үш-дөрт хонуктуң дургузунда студентилер бичии уруглар-биле кан-

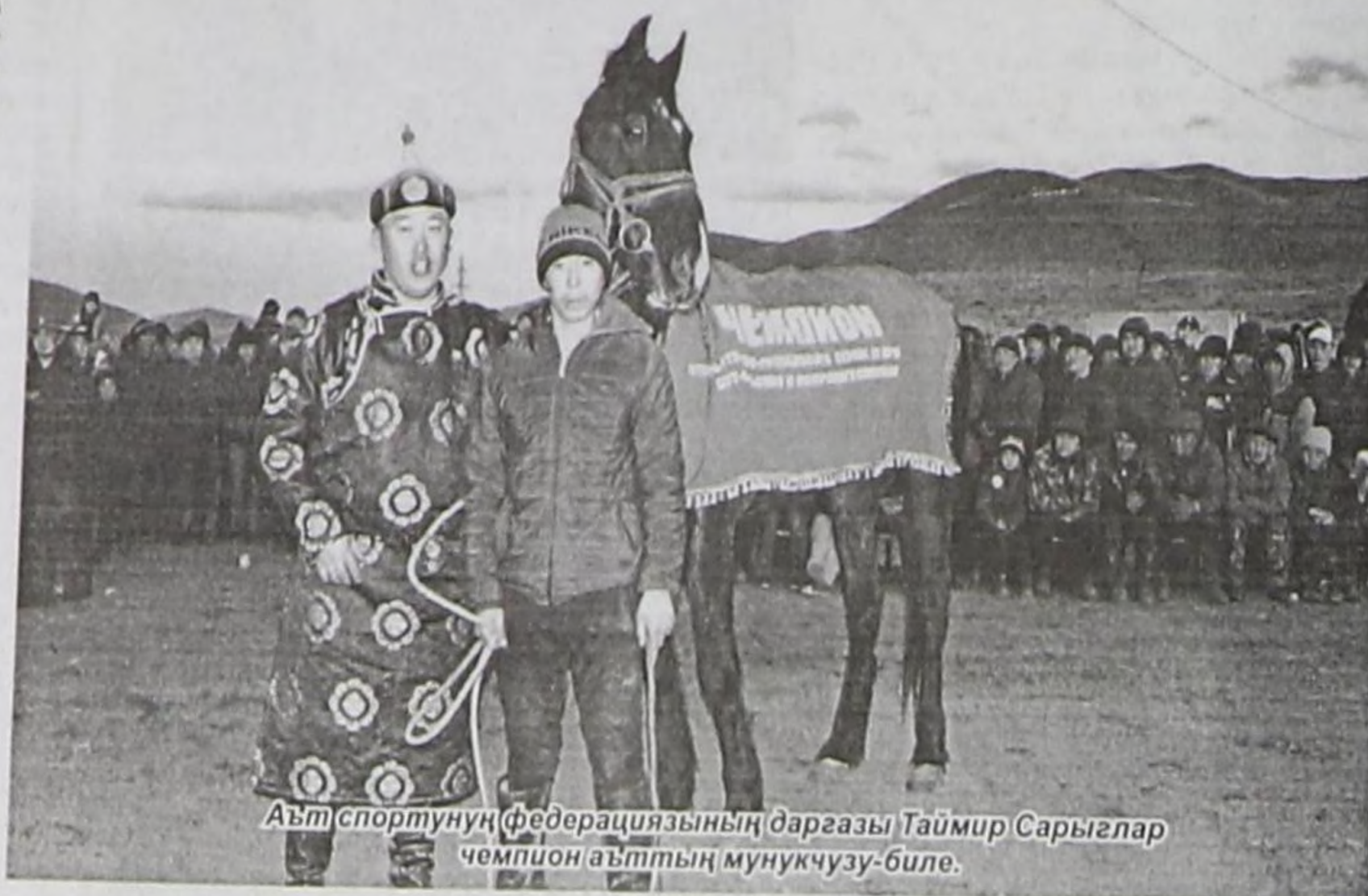
чаар ажилдаарын: оларга лагерны организаастаарын, айыыл чок чорукту хандырып, арыг-силиг болурунга чаңчыктырып, корум-чурумга өөредип, ыглан-сыктай бээр, канчаар аргалаарын, оюннар ойнадып, чаштар-биле канчаар чугалажырын дээр уруглар-биле ажилдаарының өске-даа эге билиглерин шиггээди ап, чайгы дыштанылга лагерьеринге вожатый башкылар болуп ажилдаарлар.

Апрель 18-тиң хунунде ук отрядтарның ажыдышынынга тураскааткан байыр-

лыг чыскаал Тываның күрүне университе-
динге болуп эрткен. Аңаа университеттин
физика-математика факультединин,
филология, төөгү болгаш өске-даа
факультеттеринин сургуулдары чыс-

Салгын-биле чарыштың бе

ХӨӨМЕЙ, СЫГЫТТЫ САЛБЫШААН.

Айт спортунаң федерациясының даргазы Таймир Сарызлар чемпион айттың мүнүкчүзү-биле.

Валерий Дас-оолга шаңналды тыпсып турары.

ТЫВЫСКАН.

Чээрби бешки сезонуну аягы-
дышыгына тураскааткан айт
чарыжынын түннелдери мындай
болган. Бирги салыгда чорук-
тук чавааларны 10 километр
хемчээлге чарыштырган. Каа-
Хемден Геннадий Монгуштуң
калдар аады эрткен, мунуктуу
Алексей Монгуш. Ийи дугаа-
рында Кызыл кожуундан Аяс
Хомушкунуң аады келген, үшкү
черни Бай-Тайганың дорук малы,
ээзи Амир Иргит, дерткү черни
Би-Хемден Андрей Шагдырынң
дорук малы, бешки шаңналдыг

черге Чеди-Хөлден Айдыс
Иргиттиң бора аъды төлептиг
болган.

Ийги салыгда 15 километрге чүгүрүк чавааларны салган. Аңаа Улуг-Хемден Эртине Доржунуң Калдар-Доруу эрткен. Шаңналынга "ВАЗ 2107" автомашинаны алган. Ийи дугаарында ол-ла Улуг-Хемден Айдыс Домбааның калдар аьды халып келген, аңаа сүрүштүр Таңдыдан Шораан Кууларның калчан-доруу келген. Дөрттен сеске чедир Кызыл кожуундан Владимир Монгуштуң, Бии-Хемден Андрей

Байырлыг чыскаал үезинде

каалыпкаш, башкыларын мурнунга бирги көрүлдө эрткеннер. Бо отрядтар кежигүннери апрель 25 вожатыйның мережелин калгалап алгаш, шынзылгаларго алганнар. А чайгы дым танылгада олар республиканын кожуун, суурларын эргип-кезип көдээ суурларда, малчын аа дарда бичии ажы-төлдү зыяла деп, лагерьлерни организовтаар, а чамдыктары республика болгаш кожуун чергелиг лагерлерге вожатый башкылар болуп ажилдаарлар. 2018 чылдың чайынында ук төлевилел ёзуу гаар студенчи ажил-херекте Би-Хем, Улуг-Хем, Чеди-Хем Тес-Хом болгаш Кызыл кожуун эгелээр.

Эрес КО

Авторнун тырттыган чур

ЧАРЛАЛ • РЕКЛАМА

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Каа-Хемского района информирует о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:04:1402001:54, из земель сельскохозяйственного назначения, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Бояровка, местечко «Грань», с общей площадью 5440 кв.м., с разрешенным использованием для сельскохозяйственного использования.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 часов до 15.00 часов администрации Каа-Хемского района.

Главный специалист отдела по управлению имуществом и земельным ресурсам, строительства и контроля Ооржак Н.М.

Информационное сообщение о проведении аукциона по заключению договора аренды земельного участка из категории земель — сельскохозяйственного назначения.

Администрация Чаа-Хольского кожууна на основании постановления о проведении открытого аукциона на право заключения договора аренды № 295 от 19 апреля 2018 года извещает о проведении открытого аукциона.

Аукцион состоится 31 мая 2018 года в 15:00 ч. в администрации Чаа-Хольского кожууна по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина 8, на 2 этаже в зале заседаний.

предмет аукциона: заключение договора аренды земельного участка.

Лот № 1: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Терек» поле № 2, с общей площадью 5520 кв.м., кадастровый номер 17:04:0502003:91, разрешенное использование — скотоводство, Категория земель — земли сельскохозяйственного назначения.

Начальная цена — 3400 р., Разрешенная сумма задатка — 680 р., шаг аукциона — 102 р.

По лоту № 1 ограничений и обременений в использовании земельного участка нет.

Заявки на участие в аукционе принимаются по рабочим дням с 26 апреля 2018 г. по 25 мая 2018 г. в отделе по земельным и имущественным вопросам администрации Чаа-Хольского района по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина д. 8 с 9:00 ч. до 17:00 ч.

Сумма задатка должна поступить на расчетный счет организатора торгов до 18:00 ч. 25 мая 2018 года.

Для участия в аукционе претендент должен предоставить одновременно:

1. заявку (в двух экземплярах) на участие в аукционе с указанием реквизитов счета для возврата задатка;
2. копии документов, удостоверяющих личность (для физических лиц);
3. нотариально заверенные копии свидетельств о государственной регистрации юридического лица;
4. доверенность на лицо, уполномоченное действовать от имени заявителя при подаче заявки на участие в аукционе;
5. документы, подтверждающие внесение задатка.

Информация о торгах размещена на интернет-сайте администрации Чаа-Хольского кожууна <http://chaa-hol.ru> и на официальном сайте РФ размещения информации о проведении торгов torgi.gov.ru

Күрүнениң «Саян» ыры болгаш танцы ансамблинге 6 чылдың дургузунда самчылап келген Роберт Монгуш Би-Хем кожуунуң Аржаан ортумаак школазынга 2008 чылда ажилдап келгеш, «Аржаан» танцы бөлүүн тургузуп, үрө-түннелдиг ажилдап чоруур.

Аныяк танцы башкызы баштайгы ажилдаан чылындан эгелээш кожуун, республика чергелиг мөөрейлерге киржип, «Тергин хореограф бөлүк» деп атты чаалап ап шыдаан. «Тирилгениң салюду» деп фестивалга 2010 чылда 1-ги чергениң, 2015 чылда 2-ги чергениң «Тергин улусчу танцы» деп шаңналды чаалап алган.

Роберт Монгуштуң чогаадыкчы күш-ажылчы оруу дараазында чадаже шилчип, 2017 чылда Новосибирск хоорайга биче буурай чоннар аразында болуп эрткен «Идегелдин көвүрүү» мөөрейге киришкеш, Анапа хоорайга түннел фестивалга киржир эргени чаалап алган. Аңаа «Аржаан» бөлүмүнүн уруглары дөрт танцызын тергин эки күүсеткеш, кайызынга-даа 1-ги чергениң лауреаттары болган.

Уругларның самнаар, мөөрейлерге белеткенир өрээли чырык, чылыг, ийи ханазында улуг көрүнүктөрүн азып, шалазын паркет-биле чадып, станоктарны тургузуп, таарымчалыг кылдыр дериттингени дораан-на каракка илдиге бээр. Ынаар кирип келирге, кижиле ала-чайгаар хуулгазын сам оранында дег апаар болду.

Школаның удуртупказының, ада-иениң деткимчези-биле ук классты Роберт Владимирович дериир, чаартыр талазы-биле бодунун мурнундан эвээш эвес күштү үндүрген. Би-Хем кожуунуң чагыргазының өөредилге эргелели, Аржаан сумузунуң чагыргазы база деткимчезин көргүскен.

Би-Хем кожуунуң хуу сайгарлыкчылары Аяс Тюлюш биле Елена Байкара бөлүктүн өөреникчилеринге улуг телевизорну болгаш материалдыг дузаны көргүзүп турары өскелерге үлгүгө-чижек.

Уран шевер Наталья Сүүр-оол «алдын» холдары-биле самчыларның катаптаттынмас чараш костюмдарын даарал, үлүүн кириштирип турар.

Туран хоорайга Тыва Республиканың алдарлыг артистери Борбак-оол Салчак биле Сайдаш Монгуштуң деткимчези-биле ачы-дуза концертин көргүскен. Кирип келген акша-төгөрик-биле самчылар Новосибирск болгаш Анапа хоорайларга мөөрейлерге чедишкенин киришкени ол.

Роберт Владимировичиниң удуртуп турары «Аржаан» бөлүүнде 7-9 хар база 10-15 хар аайы-биле уругларны чарган. Ниитизи-биле 30 самчы бар. Аныяк башкының кижизидилге ажылы база улуг рольду ойнап турары чугаажок. Уруглар бот-боттарын деткижер, аразында найыралдыг болгаш аажок демниг.

«Анапа хоорайның театрының уштунар өрээлинге солуттунуп турган борбак кара-кара оолдар, уругларны улус шоолуг-ла херекке албайн турган. А кажан бистиң самчыларывыс сцена кырынга танцылап, кайгамчык талантызын көргүскениниң соонда, оон-моон кады чурукка тырттырып алып дээн улуг-бичи киржикчилер кире халып кээп турду.

Шииткекчилерниң кол кежигүнү «Фабрика звезд-5» мөөрейниң киржикчизи Константин Легостаев бистиң уругларывыстың күүселдезин бедик деңгелге үнелеп көргөн. Ниитизи-биле биче буурай чоннар аразынга бистиң «Аржаан» бөлүүвүстү улус аажок сонугаан.

Би-Хем кожуунуң чагыргазының өөредилге эргелелиниң начальниги Сергей Самохваловка, Аржаан сумузунуң чагыргазының даргазы Екатерина Тюлюшке, школавыстың директору Аяна Монгушка база энерел сеткилдиг деткиччилеривиске, көрүкчүлеривиске өөрүп четтиргенивисти «Шын» солун дамчыштыр илередип тур бис» — деп, Роберт Монгуш чугаалады.

Күрүнениң «Саян» ыры болгаш танцы ансамблинге ажилдаан чылдары аныяк башкыга байлак арга-дуржулганы берге-

«Аржаан» сам бөлүүнде

ХАМЫКТЫ КАЙГАТКАН

Дарыймаа Биче-оолдуң чараш самы.

ни чугаажок. Роберт Монгуш 10 чылдарның дургузунда дөрт салгалды самга өөредип, уругларның талантызын сайзырадып чоруур.

Аржаан сумузунуң «Аржаан» бөлүүнүн уруглары республика, Россия деңгелдиг мөөрейлерге киржип, Тываның адын төлөптиг камгалап турар. Май 3-6 хуннеринде Казань хоорайга эртер «Казаньның чөлээжи» деп делегей чергелиг уругларның болгаш элээдилерниң чогаадылга фестивалында олар удавас аъттаныптар. Ынчангаш самчыларывыска чедишкенин киржирин база ак орукту күзеп каалыңар.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

«Аржаан» бөлүүнүн самчылары башкызы Роберт Монгуш-биле.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Компаниялар бөлүү «Тайга»

Кызыл хоорайда садып турар:

- Кожга дзылгыт, дзылгыт пилорамалар
- Цилиндрилей човдуруу кылдыр стапактар

(заготовку магистралью 12 ай)

Пилораманын кожгалып хирээлжик дзылгыттери
ненин профессионал
дергит-керектел-биле чиддер
болгаш дескалалар.

Швейцария, Германия, АКШ-ка бугурун кылган
кожгалып хирээлдер доктаамал турар.

Садып алырга, беримчеге укут.

Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, бажын 17,
(Миндара доктаамы), офис 23,
тел. 913-344-33-44, 923-266-33-44

Малчыннар турлагларынга
СУГ КУДУКТАРЫН өрүмнөп
казып турар.

Тел: 8(39422) 5-10-30, 8913-444-44-05

(Телевирлиг үндөзүнгө парлаан)

Хуу чуртталга бажыңы тудуп алырынга
ЧЕР УЧАСТОКТАРЫН садып турар.

Тел: 8(39422) 5-00-52, 8923-669-1190

(Телевирлиг үндөзүнгө парлаан)

КАРКАСНЫЕ ДОМА

Преимущества каркасного дома:

- Теплый
- Маленькие затраты на отопление
- Не надо ждать усадки
- Теплый пол
- Быстрое возведение «под ключ»

СТРОИМ: *

- ДОМА
- ПРИСТРОЙКИ
- ГАРАЖИ
- ОБЩЕЖИТИЯ
- ТОРГОВЫЕ ПАВИЛЬОНЫ
- УБИРАЕМ ВАШУ КРЫШУ
- И НАДСТРАИВАЕМ 2 ЭТАЖ
- ТАКЖЕ ОКНА, ДВЕРИ,
- ФАСАДНЫЕ РАБОТЫ

Объявляем АКЦИЮ!
При заказе дома
до 1 мая 2018 года
ФУНДАМЕНТ В ПОДАРОК!

Компания
«СтройМастер»

Сертифицировано. Реклама. * Организатор акции,
продавец и застройщик ИП Монгуш Р.К. ОГРН 308171932200016
Срок проведения акции с 18.04.2018 по 01.05.2018г.

Информация об организаторе акции, сроках, правилах ее проведения,
количество подарков, порядке и месте их получения размещается по адресу:

ул. Кочетова, 162/1 (возле моста)

8-923-555-77-27

ТУС ЧЕРНИН БАРААН БУДУРКЧУЛЕРИНИН
КАТАЛОГУН ТУРГУЗАР

Тыва Республиканың Садыг-үлетпүр
палатазы республиканың Экономика
яамызының деткимчези-биле тус черниң
бараан бүдүрүкчүлеринин тускай тайыл-
быр номун тургузуп эгелзэн.

Чаңгыс номга шуптузун чыып, «Тывага кыл-
дынган» деп улуг хемчээлдег төлевилелдин
авторлары каталогту парлап үндүрерин, ол ыш-
каш тус черниң продукциязын бурунгаарладыр
талазы-биле садыглажылга шөлчүгөжин – тускай
сайтыны тургузарын планнап турар.

«Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» губерна-
тор төлевилелинин ачызында хөй-ле кижилер
боттарының сорулга, планнарын боттандырып ап
шыдаан, а ажылгалга турган бүдүрүлгелер эрге-
жок чугула саң-хөө деткимчезин ап, сайзыралдың
чаа чадазынче шилчезн. Ындыг-даа болза рес-
публикадан дашкаар бизнес эштежилгелер,
туристер хамаанчок, республиканың үндөзүн
чурттакчылары безин тус-тус черлерниң бараан
бүдүрүкчүлеринин дугайында эки билбес.

Тус черниң бараан бүдүрүкчүлеринин аты-
сынын, ажил-чорудулгазының хевирин, теле-
фоннарын, бүдүрүлгенин турар черин, ол ыш-
каш оларның бүдүрүп турар барааннарының азы
чорудуп турар ачы-дузазының дугайында кыска
тайылбырларны айтыпшаан, чаңгыс аай ни-
ити каталогту тургузары – «Тывага кылдынган»
төлевилелдин бири чадазы болур.

Иштики болгаш даштыкы рыноктарга тус
черниң бараан бүдүрүкчүлерин бурунгаарла-
дыры-биле, төлевилелдин авторлары бараан
бүдүрүкчү бодунун бүдүрүп турар бараанының,
ачы-дузазының дугайында тайылбыр медээни
боду кирип болур, ол ыш-каш садып алыкчы-
лар-биле харылзажыр, дугуржулгалар кылыр
аргалыг хөй хүлээлгелиг садыг-сайт шөлчүгөжин
тургузарын планнап турар.

«Сайт ажиттынар-ла, ажылгакчы бүрүзү
чарлалын боду кирип болур апаар. Ынчалза-
даа ында бир нарын чүүл бар: бир эвес бис ба-
раан бүдүрүкчүлеринин чарлалдарын боттары
кирерин манап орап болзувусса, төлевилелди
боттандырырга чылдар эртер апаар. Ын-
чангаш бараан бүдүрүкчүлеринче долган,

харын-даа оларже
барып, чедип тургаш
ажылдап эгелээр
бис – деп, «Тыва
Республиканың
Садыг-үлетпүр па-
латазы» эвилелдин
удуртукчузу Влади-
мир Журавлев та-
йылбырлаан.

Аай-дедир дол-
гажып, ол ыш-каш
боттарынга ужуражып чедип тургаш, медээлер
чыырын «А-РИО» КХН чорудар, ону Роланда Сан-
дан удуртуп турар. Ол ыш-каш бараан бүдүрүкчүзу
боду WWW.MADEINTUVA.RU сайтыга бүрүткөдип
алгаш, компаниязын, продукциязын чарладып
ап болур. Ол сайт амдыызында тест хевиринде
ажылдап турар. Төлевилелдин социал четкилер-
де бөлүктөри база бар: <https://www.facebook.com/madeintuva.ru/>,
<https://vk.com/sdelanovtuve>.

Олар таварыштыр төлевилелдин организа-
чылары-биле харылзажып болур. Оон белени-
биле 2-18-88 азы 8-905-920-8899 телефоннарже
долгааш, боттарының дугайында дыңнадып
болур.

Садыг-үлетпүр палатазында демдегелер
турары-биле алырга, бир эвес бараанга чо-
гуур деңгелдег сертификат тывыскан болза,
төлевилелге киржирде, бараан шынарынга
хамаарыштыр немелде хыналдаларны эртери
негеттинмес, ынчангаш бараан бүдүрүкчүзу «Ты-
вага кылдынган» деп демдекти ажылгап болур.
Ол ыш-каш садыгларда полкаларга тус черниң
барааннарын аңгылап тускайлаар кылдыр,
төлевилелге садыглар эзлерин хаара тудары
база планнаттыган.

Моон ыңай саазын каталогту чылда 1-2 катап
парлап үндүрер. Кол ажылды сайтыга чорудар,
оң англи болгаш кыдат дылдарга үнер аргазы
база бар.

«Тывага кылдынган» деп төлевилелдин
таныштырылганын чыл санында болур
«ТываЭкспо-2018» делгелге чорудар.

(Телевирлиг үндөзүнгө парлаан)

Сделано в Тыве

Өөрүп четтиришкин

ХООЧУННУН СЕТКИЛ ИЛЕРЕДИН

Апрель 19-та бажыңымга подвалдан картошка
үндүрүп тургаш, тайгаш, аксы ажык подвал иштинче а
баткаш, дөңмээм сөөгүн сый дүжүп алган болдум
дуза машиназы дораан-на келгеш, мени Кызылче а
Республиканың №1 эмнелгезинин травмунктузунга
сынган сөөктерни тудуштур шой азып кагды.

Ол-ла хүн дуржулгалыг травматолог эмчи Эргил До
Чадамба кезишкенин кылгаш, демир-биле чаткыжап
даарааш, реанимацияга чыттырып каан. Аңаа арга-д
лыг эмчилерге эмнедип ийи хондум. Кижии дээш эмч
сагыш човаашкыны дыка-ла улуг-дур. Ылаңгыя ол дү
хонган эмчи сестралары мени дыка ажаап келди. Эмч
улуг эмчизи Вячеслав Товариштаевич Ховалыг эм
биле кады мени хайгаарал турду. Кончуг-ла сагыш ч
эмчилер-дир. Ынчангаш улуг эмчи Вячеслав Хов
травматолог эмчи Эргил Чадамбага, реанимация салб
эргелекчизи Шолбан Межекейге, травматология салб
эргелекчизи Аңчыгаш Данзырыкка, эмчилер Аян Хом
Олег Ламажапка, эмчи сестралары Альберт Дигикке,
Хөлчүк-оолга, Чодураа Сааяга, Рустам Ооржапка,
Семиз-оолга, Аяна Ондарга, травматология салб
эмчи сестразы Рита Серенге болгаш мени дээш эки
човаашкын кылган кижилерге улуг-биле четтиргеним
лим ханызындан илереттим. Буянныг эмчилеримге чер
мөгейип, ажил-ижинге чедишкениннерни, аас-кежикти, у
назылаарын күзедим.

Валерий КАРА-ООЛ, күш-ажылдың хоочуну, чо
хөй-хөй медальдарның эдил

Вавилин ээтпээнде чаа туттунган бажы
садып тур мен. Тел: 89133473381, 892338

ӨӨРЕНИР КҮЗЕЛДИГЛЕРГЕ

Кызылда Президентинин кадет училищезинин хү
алыышкын комиссиязы РФ-тин Камгалал яамызы
өске-даа өөредилге черлеринче кирер күзелдиг о
уруглардан документиленни хүлээп ап турар
РФ-тин камгалал сайыдының 2018 чылдың март 14
дугаарлыг дужаалын ёзугаар

1. Краснодарның прези-
дентинин кадет училищезинче
(5,6,7 класстар),
2. Омскин шери кадет
корпусунче (6 класс),
3. Оренбургтун,
4. Петрозаводскин,
5. Ставропольдун,
6. Тюменин,
7. Владивостоктун прези-
дентинин кадет училищелерин-
че (5 класс),
8. Екатеринбургтун,
9. Казаннын,
10. Москванын,
11. Пермьин,
12. Санкт-Петербургтун,
13. Соңгу-Кавказтын,
14. Тверьин,
15. Туланын,
16. Ульяновтун,
17. Уссурийскин,
18. Севастопольдун суворов
училищелеринче,
19. Нахимовтун,
20. Мурманскин шери-да-
лай училищелеринче,
21. Кронштаттын далайжы

шериг кадет корпусунч
22. Санкт-Петербур
риг кадет корпусунче,
23. Аксайда Данила
мовтун казак кадет кор
(5 класс) өөренир кү
оолдарның документ
хүлээп алыр.

Москвада Камгала
зының кыс уруглар пан
че (кадет корпусунун 5-
зынче) кыс уругларны
алыр.

Ол ыш-каш Моск
шериг-хөгжүм училищези
класс, 1-ги курс), Хары
шериг академиязыны
технологиялар) кадет
зунче, Чепсектиг күш
Национал төвүнүн шер
верситетинин чанында
инженер школанын ка
пузунче, Физиктиг культу
шериг институтунун
корпусунче (спортчу
күзелдиг оолдарны
ниринче чаалап турар.

МӨГЕЙИГ

Бистин эргим, ынак ачавыс Борис Даржаевич ДОНГ
база кырган-ававыс Сыргытпай Делгер-ооловна САЛЧ
сөөлгү оруунче үдежи, бистин ажыг-шүжүүвүстү деңге үлө
материалдыг болгаш моральдыг дузаны чедирген чону
«Убсанур ыйгылаажының» коллективинге, Мөңгүн-Тайга
чагыргазына, ИХЯ-ның хоочуннарына, классчыларына,
ция ажилдакчыларына, Мугур-Аксы дугаары 1, 2 школалар
«Ширээ» болгаш сайгарлыкчыларыныска база ол ыш-каш э
классчыларыныска, 1972, 1994, 1995, 1998, 2000, 2008 ч
доозукчуларына, кожаларыныска, хөй санныг төрөлдери
кудаларыныска, аңгы-аңгы кожууннардан келген угбалар
акыларыныска, даай-аваларыныска, даайларыныска берге
холун сунуп дузалааны дээш күдүк басып мөгейдивис.

Уругларының авазы, ажы-төлү
(Телевирлиг үндөзүнгө парлаан)

солуннун сайтызы: shyn.ruэлектроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 11424 экз. Үндүрүлгенин тиражы: 3

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин
күүседип турар Д.С. МОНГУШ

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шоюн – 2-01-35.
Кол редакторнун оралакчызы Д.С. Монгуш – 2-17-91.
Секретарь В.М. Чакар – 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, Н.К. Санчай-оол,
А.А. Лагзы) – 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫН КИДИСТЕРИ:
Нитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргел, корр. Ш.Н. Ховалыг) – 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору Э.Н. Кол,
корр. А.Д.-Б.Түлүш).
Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики
Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албанның Тыва Респуб-
лика талазы-биле эргелели «Шын»
солунну 2012 чылдың декабрь 3-те
бүрүткээн. Херечилелдин дугаары – ПИ
№ ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан.
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарны
торларының бодалдары редакциянын турук
дүүлүйн барып болур. Айыттыганы саныра
өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге – 11530,
организацияларга – 31730
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлаткаже дужааганы:
график ёзугаар – 21.00, херек кырында – 18.
Солун калбейн барганда, 3-14-94 телефоны